

AZ ÉSZT NEMZETI MEGÚJULÁSI MOZGALOM KORSZAKOLÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

1. Kelet-Európa kutatásának izgalmas kérdése a nemzeti megújulás. A soknemzetiségű birodalmak romjain létrejövő nemzetállamok történéseit éppúgy izgatta ez, mint a szocialista országok tudósait, akik azt keresték, keresik: miként lehet a szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus lenini egybekapcsolását gyakorlati szinten megvalósítani. Így lett a kutatás egyik fontos területe a nemzet-fogalom értelmezése, a nemzeti tudat kialakulásának története.

1. 1. A „nemzeti megújulás” a polgári fejlődés eredménye, velejárója. Hogy nem tiszta formában jelentkezett, magyarázható az illető népek soknemzetiségű birodalmakba való betagozódottságával, a gazdasági elmaradottsággal (e népek a periférián léteztek). Ugyanakkor eltéréseikben felfedezhetünk azonos és hasonló vonásokat: ilyen a „csonka-társadalom”, a mezőgazdasági népesség jelentősége, a geohistóriai, geopolitikai érintkezések: (Pl. a fentieket tekintve igen nagy hasonlóságot mutat a lett és az észti mozgalom, tágabban hozzávehető a finn és a litván is.)

1. 2. A gazdasági-társadalmi fejlődés mellett nagy szerepet kap a kultúra, az ideológia. Az asszimilálódás fenyegetettsége fogékonyvá teszi a kis népek gondolkodóit a nacionalizmus eszméi iránt. Nemzetük történelmi eseményeitől, az uralkodó nemzet politikájától s a társadalmi helyzetüktől függ, hogy ez a közvetített ideológia a sovinizmusig fejlődik, vagy megmarad a patriotizmus mezsgyéjén. Ezért e korszak vizsgálata akkor komplett igazán, ha a történettudomány felhasználja a kultúrtörténet s az ideológia, filozófia segítségét.

2. Dolgozatunkban az észti nemzeti megújulási mozgalommal fogunk foglalkozni, elsősorban a korszakolás kérdésével. Ha a nemzeti történetírás, illetve a nemzet történetének áttekintése felől közelítjük, akkor a szakmunkák, a népszerűsítő-ismertető kiadványok forgatásakor meglepő kavalkád tárul szemünk elé. Az észti nemzeti megújulás lényegét és határait tekintve sok értelmezéssel találkozunk — ezek alapját a szerzők ideológiai szemlélete, tudományos ismereteik mennyisége, s a kor igényei adják.

2. 1. A népszerűsítő-ismertető írások vagy elsiklanak egy-egy könnyed, általánosítható megjegyzéssel (BARÁTHOSI—BALOGH B.: Szuomi — Eszti Budapest 1931.), vagy jobb esetben kiemelik a Kalevipoeg létrejöttét, jelentőségét a nemzeti tudat kialakulásában. Ez menthető, ha kellő történelmi távlat nélkül és nagy földrajzi távolságból kényszerül e megállapításra (BÁN A.: A finn—magyar népcsoport in Egyetemes Irodalomtörténet IV. 108—12 l. Budapest 1911.), illetve ha a Kalevipoeg keletkezéséhez kapcsolódik (KÉPES G.: Az észtek története és irodalma Budapest 1944., uő.: Utószó in Kalevipoeg 305—324. Budapest 1960.). Ide vonható az észti kisenciklopédia is (Nöukogude Eesti Entsüklopeediline Teatmeteos Tallinn 1975.), mely egyszerűen tényeket, adatokat, eseményeket közöl.

2. 2. A történeti munkák NIEDERHAUSER* általi áttekintését a következőkkel egészítem ki:

2. 2. 1. A marxista szellemű, a szocialista átalakulás utáni történetírás alapjául az a felfogás szolgál, amely oly értelemben teleológikus, hogy az ész történelem minden szakaszát úgy tünteti föl, mint a szocializmusba vezető utat. (Ilyenek: ENSV Ajalugu Tallinn 1957., Isztorija Esztonszkoj SzSZR II. Tallinn 1966.) A mozgalmat a múlt század 60—70-es éveire datálják. E munkák azt sugalmazzák (már a terjedelmi arányokkal is), hogy a nemzeti megújulás csupán a kapitalizmus ideológiai jelentkezése. Ám oly megkésve, hogy retrográd jellege erősen kidomborodik; haladó szerepét a megjelenő szociáldemokrácia és a munkásosztály kibontakozó mozgalmi elhomályosítják, s egyértelművé teszik polgári-negatív vonásait. Különösen azért, mert az imperializmus oroszországi kialakulásával létrejön egy olyan forradalmi helyzet, mely 1905-öt, illetve 1917-et hordja méhében.

A magyar nyelvű munkák erre a megközelítésre épülnek (SZABÓ I.: Haladó mozgalmak és a nemzeti értelmiség szerepe Észtországban a 19—20. században Szolnok 1972.; BEREZCKI G.—RÁCZ E.: Észtország Budapest 1975.). Újdonságuk annyi, hogy az 50-es éveket is hozzákapcsolják a mozgalomhoz — feltehetőleg a Kalevipoeg megjelenése miatt.

A 70-es években elkezdődtek a múltértékelés felülvizsgálatai, ám a részterületek eredményeit tekintve még hosszú ideig nem várható összegzés.

2. 2. 2. A polgári történészek, kutatók fontosabbnak ítélték a kérdést, mint marxista kollégáik, ám írásaikban nem törekedtek a teljességre.

BÁN A. összefoglalása (Észtország I—II. Turán 1922. 89—104., 160—178.) a Kalevipoeg középpontba állításával a 60-as évekre teszi a megújulást. Egyszerű kulturtörténeti megközelítést megspékeli a korszak kívánalmainak megfelelő kijelentésekkel. A szellemtörténet és a pozitívizmus ötvözése H. KRUIUS nagyszabású munkája (Grundriss der Geschichte des estnischen Volkes Tartu 1932), melyben a marxizmus ismeretének nyomai is fellelhetők. A mozgalom a 60—70-es években zajlik. Munkájának jelentőségét adja, hogy a tárgyilagos gazdaságtörténet vázolása mellett kiemeli a parasztság szerepét, többször utal a társadalmi ellentmondásokra, s egy új osztály jelentkezésére. Ugyanebben az évben jelenik meg a nemzetközi hírv jogász munkája is (CSEKEY I.: Észtország állammá alakulásának története és államrendje Kecskemét 1932.). A jogászprofesszor, aki sokáig meghívott előadóként tanított a tartui egyetemen (élményeit Északi írások című kötetében összegezte — Budapest 1928.) közjogi alapról vizsgálja a kérdést. A direkt datálásra nem tesz kísérletet, de adataiból kivehető, hogy a 70-es éveket tartja a mozgalom döntő évtizedének.

K. VEEM: „Rajalt sihile...” Uppsala 1953. vitairata elsősorban az ideológia torzulásának okait boncolgatja. S míg a mozgalom vezetőinek bírálatával ill. dicsőítésével foglalkozik, ám a szocialista nézetekkel hadakozik, meglepő érzékenységgel adja meg a korszakhatárokat. Véleményre szerint a 60-as évek elejétől a 80-as évek közepéig, végéig tart a megújulás. Ekkor az erőszakos russzifikáció s a politikai élet jobbratulódása szinte nullára csökkenti lehetőségeit.

2. 3. Igen sok hasonlósággal találkozunk, ha az irodalom-, kulturtörténeti műveket tanulmányozzuk.

2. 3. 1. A polgári íróknál inkább a szellemtörténet érvényesül, s bár az összegzés időnként elcsúszik az egyes életművek tárgyalása felé, a mozgalom arányai jól

* NIEDERHAUSER E.: A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában Budapest 1977. 23—24., 31.

kivehetőek. Egyike a legjózanabb megközelítéseknek M. KAMPMANN műve (Eesti kirjanduseloo peajooned II. Tallinn 1913.). Egy emberöltő távlatából is képes világosan értékelni az eseményeket: a 60-as évek elejével s a 80-as évek végével határolja be. BÁN A. irodalomtörténeti írásai (Észt irodalom in Finnek, észak... Budapest é. n. (1928)., Bevezetés in Kalevipoeg Budapest 1929.) nem mondanak újat, szintjük és felfogásuk megegyezik történeti írásaival. A mozgalom időhatárait kibővíti a 70-es évekre.

Kísérleti mű VIRÁNYI E. dolgozata (Fejlődéstani szempontok az észti irodalomban. In: A Szegedi M. Kir. Áll.-i Baross Gábor Reáliskola LXIII. Értesítője az 1930—31-es tanévről Szeged 1931.) A szerző hosszú ideig volt lektor a tartui egyetemen, s adatait HORVÁTH JÁNOS tanítványaként mestere módszerével rendezi egésszé — számos magyar párhuzammal. A mozgalmat a 60—70-es évekre helyezi.

Bár irodalom- kultúrtörténeti, történelmi tekintetben inkább népszerűsítő-ismertető jellegű, mégis idevontam ZSIRAI M. összefoglaló művét (Finnugor rokonságunk Budapest 1937.) Kora szakirodalmának ismeretén alapul, sajátos a mozgalomképe is. Az Észt Tudós Társaság megalakulásától számítja (az esztofilek szerepét kiemelve) a 60-as évekig. Hosszan méltatja a Kalevipoeg jelentőségét a nemzeti tudat kialakításában.

Itt kell még megemlítenünk két emigráns szerzőt, akik mintegy utolsó kísérletként megpróbálták egyedül összefoglalni szellemtörténeti-pozitivista alapon az észti irodalom és művelődés történetét. (JÄNE S, H.: Ülevade eesti kirjandusest Helsinki 1950., G. SURTS: Eesti kirjanduslugu I. Lund 1953.) A mozgalom időhatárait mindketten a 60—70-es évekre teszik.

2. 3. 2. A marxista munkákat könnyen csoportosíthatjuk keletkezésük idejének szellemi lenyomata szerint. Az Eesti Kirjanduse Ajalugu II. Tallinn 1966., illetve J. KROSS: Az észti irodalom kistükre Budapest 1969. szellemében megfelel a 2. 2. 1. részben ismertetett történeti munkáknak. A mozgalmat az 50-es és 70-es évek közé datálják.

Az újabb összefoglalások a jelen részeredményeire is támaszkodnak (itt jegyzem meg, hogy a részterületek eredményeit bár korszakolásom pontosításához felhasználtam, e keretek között nem ismertetem, csupán az összefoglalási kísérleteket), ezért árnyaltabb képet adnak a mozgalomról. FEHÉRVÁRI GY. (Észt irodalom in Világirodalmi Lexikon 2. Budapest 1972.) és E. NIRK (Eesti Kirjandus Tallinn 1983) az 50-es 60-as évek fordulójától a 70-es évek végéig, 80-as évek elejéig tárgyalják az eseményeket.

Itt említem meg HAJDÚ P.—DOMOKOS P. (Uráli nyelvrokainak Budapest 1978.), illetve DOMOKOS P. (Handbuch der uralischen Literaturen Szeged 1982.) összefoglaló munkáit. E művek a ZSIRAI-féle vonulat folytatói.

3. A kérdést most vizsgáljuk meg az összehasonlító történettudományi munkák oldaláról, így illeszthetjük a problémát igazán egyetemes keretbe.

3. 1. Az összehasonlítás megalapozásához figyelembe vettem a következő műveket. A finn példához: BÁN A.: A finn nemzeti irodalom története Budapest 1926., DOLMÁNYOS I.: Finnország története Budapest 1972., SZÁSZ L.: „Jelet rakj az úton végig” A finn irodalom története Pécs 1976., K. LAITINEN: A finn irodalom története Budapest 1981. A lettekkel való összevetéshez: Isztorija Latvvijszkoj SzSzsR Riga 1971., I: BERSONS: A lett irodalom kistükre Budapest 1977. Mindezek mellé még LENIN: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban Budapest 1949., SZOVJET-BALTIKUM Budapest 1974 és PERÉNYI J.—DOLMÁNYOS I.: Szovjetunió története I. (Egyetemi jegyzet) Budapest 1976. műveket tanulmányoztam a kortörténeti háttér pontosításához.

3. 2. A polgári historiográfus vállalkozásában a terület politikai történetét adja. (V. NIITEMA: Baltian Historia Helsinki 1959.) Az észti és a lett mozgalmat a múlt század 60-as—80-as éveiben tárgyalja.

3. 3. A marxista komparatiztika első kísérlete (*VILÁGTÖRTÉNET VI.* Budapest 1969.) csupán az értelmezés szintjéig jut el, nem pedig a marxista történelem-felfogás gyakorlati érvényesítéséig. A nemzeti megújulásnak kis helyet biztosít, idejét a 60-as 70-es években adja meg.

A kérdés szempontjából legnagyobb jelentőséggel ARATÓ E. (*Kelet-Európa története a XIX. század első felében* Budapest 1971.) M. HROCH (*Die Vorkämpfer...* Prága 1968) és NIEDERHAUSER E. (*Nemzetek születése* Budapest 1976., *A nemzeti megújulási...* Budapest 1977.) munkái bírnak. Időhatárként az 50-es — 70—80-as éveket adják, meghatározzák fogalmát, feltételeit, megvizsgálják lényegét, értelmezik jelentőségét, s elhelyezik Kelet-Európa történetében.

BEREND T. I.—RÁNKI Gy. szerzőpár a történelmi antológiájuk (*Gazdasági elmaradottság ...* Budapest 1979.) előszavául szolgáló tanulmányukban a mozgalmat Európa kereteibe illesztik be, s az 1820-as és 1870-es évek között jelölik ki a nemzeti megújulási mozgalmak (köztük az észti) virágkorát.

GUNST P. tanulmányában (*A közép- és kelet-európai nemzettévalás gazdasági-társadalmi problémái in Valóság 1982/11.*) egyrészt a 19. század második felére helyezi mozgalmunkat, másrészt a mozgalom tényleges és kifutási lehetőségeiről ír.

4. Ha összehasonlítjuk a nemzeti fejlődést tárgyaló művek adatait az összehasonlítható történettudomány eredményeivel, akkor eljutunk a nemzeti megújulás pontos időhatárainak kijelöléséhez. A feladat megoldásához a gazdasági-társadalmi fejlődés adott szintjét összevetvén a politikai és kulturális élet eseményeivel a következő körülményeket veszem figyelembe:

- a) mikor ismerik fel az aktuális gazdasági-társadalmi fejlődést végrehajt(hat)andó feladatként,
- b) létezik-e olyan réteg, amelynek tagjai ezt felismerve megszervezhetik, vezethetik a mozgalmat,
- c) létrejött-e az a bázis, az a tulajdonos jellegű tömeg, mely csatlakozik a vezetőkhöz (akik érdekeiket fogalmazzák meg) és megvalósítja elképzeléseiket.

Az adatok, tények, események összevetését megkönnyítette két korabeli dokumentum: PAPPA JANNSENI POSTIPANNAST „*Perno postimehhest*” Tallin 1969. (a Pernui Postás 1857—1862. közötti számaiból ad válogatást) és HUNFALVY P.: *Utazás a Balti-tenger vidékein I.* Budapest 1871.

4. 1. Amikor áttekintjük a 19. század észti történelmét szemünkbe ötlük az a gazdasági-társadalmi kettős fordulat, amely befolyásolta a mozgalom lefolyását is. Az 1816, 1819-es rendeletek egységesítették a jobbágyságot: minden földbirtokuktól megfosztott nincstelen bérlővé változtatva őket. Az ezt követő, elhúzódozó reformintézkedések pedig fokozatosan lehetővé teszik egy kistulajdonosi réteg kialakulását. Ez a réteg azonban nem forradalmi, a fennálló politikai — hatalmi viszonyok miatt a mozgalom leendő vezetői nem aknázhatják ki az idegen etnikumú földbirtokosok ellen forduló észti tulajdonosi érületben rejlő lehetőségeket. Pedig a kapitalizmus térhódítása egyértelműen a nagybirtok versenytársává teszi a kis- és középparaszti gazdaságokat. A lejátszódo urbanizáció egyrészt megerősíti, dominánsá teszi az észti etnikumot a kommunikáció irányíthatóságának szempontjából is fontos városokban, másrészt elindítja a munkásosztály létrejöttének folyamatát. A kapitalista piac szélesedésével, s az ebbe való bekapcsolódással létrejön egy olyan tehető réteg, amely egyrészt megújítja-megteremti az észti polgári értelmiséget, másrészt képes eltartani azt.

4. 2. Az észet megújulás nem jut el tényleges politikai tettekig. Bár a Cári Birodalom ez időben sok külpolitikai konfliktusba belekeveredik, s belügyeit megterheli a jobbágykérdés, a közigazgatási reform, valamint a gazdasági-társadalmi megújulás kihívása, mégis elég erős arra, hogy föllépjen a balti német autonómia s az elnyomott kis népek nemzeti megújulási törekvései ellen (ld. mahtrai parasztfelkelés ill. a petíciómozgalom megtorlásai). A vezetés időleges válsága azonban lehetővé teszi, hogy az észtek „megújítsák nemzetüket”, s ügyesen lavírozva egyszerre lépjenek fel a szlavofilek szorgalmazta asszimiláció, illetve a germanizáció törekvései ellen. Amikor azonban helyreáll a cári kormányzat egysége, illetve a nemzeti megújulás igényei sértik a német feudális és burzsoá érdekeket, akkor a megújulási mozgalom védtelenül találja magát a nagyorosz sovinizmussal és az orosz, balti-német burzsoáziával szemben.

4. 3. A sebezhetőséget erősíti, hogy a mozgalom ez időre lenne újra egységes, ha rendelkezne egy olyan ideológiával, mely képes lenne a tulajdonosok minden rétege mellett minden észtet tömöríteni. (A polgári nemzetállam ideológiája lenne ez.) Ám a mozgalom polarizálódásakor — mikor is a különböző részérdekek harcoltak a hegemoniáért, s mutatták az elkülönülő társadalmi érdekek ellentmondásait is — minden olyan irányzat lejárátódott, melyeknek politikusai a nemzetállam eszméjéhez juthattak volna el.

Az egyházi színezetű német közvetítésű liberalizmus, melybe a kortárs finn SNELMANN nézetei is beleolvadtak, korrumpálódott JANNSEN-nel; az a fajta radikális és demokrata ága, mely rányomja bélyegét JAKOBSON munkásságára, sokat veszített hiteléből szlavofil kapcsolatai miatt, illetve mert a kispolgári radikalizmus németellenessége veszélyes távlatot mutatott (a nagybirtok-ellenességtől a földosztással átível a munkásmozgalomig).

A kényszerű kompromisszumok szükségessége, tényei és haszna megkérdőjelezte a nagy elődök (KREUTZWALD és köre) etikai tisztaságának lehetőségét és hasznosságát.

A konzervativizmus egyértelműen negatívvá vált, s a múlthoz, a német alávétéshez való ragaszkodást jelentette. A jelentkező szociáldemokrácia pedig egyre veszedelmesebben hangzott a megerősödő tulajdonos-tömegek fülében, amit csak erősített az a félreértés, amely azonosította a „felső” pánszlávizmussal az „alsó” internacionalizmussal (ezt megkönnyítette, hogy első észtföldi terjesztői a már szervezett orosz munkások közül kerültek ki).

A fenyegetettség-érzet felerősödése, az erőszakos russzifikációs hullám megvalósítandó feladatul állítja az észet nemzeti egység megőrzését, amelynek összefogó kovása a politikai tehetetlenség idején csak a kultúra lehet. HURT és társai tevékenysége az észet etnikum fel nem adását jelentő észet nemzeti tudat továbbélését eredményezi, de az állandó taktikázó megoldások lehetetlenné teszik egy olyan stratégiai elgondolás kifejlesztését, amely az önállóság idején gyümölcsözne.

5. Az eddieket összegezve az észet nemzeti megújulási mozgalom tágabban értelmezve:

- 1 a baltikumi feudális társadalom reformok útján való átalakításával veszi kezdetét,
2. egyidejű a bomlás utolsó és az új társadalom kialakulásának első szakaszával, és
3. a kapitalista viszonyok (észt) uralkodóvá válásával zárul — ez már az orosz imperializmus kezdeti időszaka is.

A meghatározott időben nehéz kiválasztani azokat az időpontokat, eseményeket, amelyek a szakaszt nyitják, illetve lezárják. Ha az első pontban foglaltakat a mozgalom előidejének tekintjük, akkor az észet nemzeti megújulási mozgalom az 1850-es

évek végén válik valóban mozgalommá (konkrét dátum 1856. JANNSEN újságengedélye s a Kalevipoeg kiadásának kezdete), és az 1880-as évek végével (1886. HURT vezető szerepe véglegessé válik), egy sajátos kultúrideológia kidolgozásával zárul.

A mozgalom szakaszai:

- I. A nemzeti megújulási mozgalom egységének megteremtéséért; 1856—1869
- II. A részérdekek jelentkezése — a mozgalom polarizálódása; 1869—1881
- III. A polgári nemzetállam ideológiája helyett a kultúrideológia jegyében; 1881 — századforduló.

(Megjegyzés: a dolgozat témájáról bővebben még ÁRPÁS KÁROLY: Az észti nemzeti megújulási mozgalom történetéhez (bölcsezdoktori értekezés) Kézirat, Szeged 1983.)

Károly Árpás

TO THE QUESTION OF THE ESTHONIAN NATIONAL
REGENERATION MOVEMENT'S PERIODIZATION

After the survey and appreciation of the special literature the periodization is — on the basis of the research of HROCH and NIEDERHAUSER — as follows: 1. The feudal society in the Baltic countries begins with the transformation by reforms, 2. It's contemporary with the last period of its discomposition and with the first phase of the new society's development, 3. It closes with the victory of the Esthonian capitalist relations — but this is already the early period of the Russian imperialism.

The Esthonian national revival becomes a real movement at the end of the 1850s (1856—JANNSEN's newspaper permission, the beginning of Kalevipoeg's publication) and it closes at the end of the 1880s with the elaboration of a special cultural ideology (1886 — HURT's leading role becomes definitive.)

Károly Árpás

À LA QUESTION DE LA PÉRIODISATION DU MOUVEMENT
DE LA RENAISSANCE NATIONALE ESTONIENNE

Après le résumé et l'évaluation de la littérature spéciale, sur la base des recherches de HROCH et NIEDERHAUSER, la périodisation est la suivante: 1-ère prend son commencement par la transformation de la société féodale baltique, en voie des réformes. 2-ème simultanée de la dernière période de désorganisation et celle de la première du développement de la nouvelle société 3-ème se termine par la domination des conditions capitalistes — c' est déjà en même temps la première période du capitalisme russe.

La renaissance nationale estonienne devient un mouvement social à la fin des années 1850. (autorisation du fondation du journal de JANNSEN, le commencement de l'édition de Kalevipoeg) et qui se termine par l'élaboration d' une idéologie culturelle particulière.